

2. Лемберт Т. Ключові проблеми керівника. 50 способів вирішення проблем: Пер. з англ. – К.: Всеуито, Наукова думка. 2001. – 303 с.
3. Философский словарь / Под. ред. И.Т.Фролова. – 5-е изд. – М.: Политиздат, 1987. – 590 с.
4. Шейн Е. Организационная культура и лидерство: Пер. с англ. / Под. ред. В.А.Спивака. – СПб: Питер, 2002. – 336 с.

Анотація

Т.Г.Гореликова

Алгоритм розвитку організаційної культури керівника вищого медичного навчального закладу I-II рівня.

В статті пропонується алгоритм розвитку організаційної культури керівника вищого медичного навчального закладу I-II рівня. Визначені основні напрями, за якими в науковій літературі досліджується організаційна культура загалом і розвиток організаційної культури закладу освіти, розвиток організаційної культури керівника в частині.

Ключові слова: організаційна культура, управління організаційною культурою, алгоритм.

Summary

T.G.Gorelikova

The Algorithm of Development of Organizational Culture of the Manager of Higher Medical Educational Institution of the I-II Level of Accreditation

The algorithm of development of organizational culture, development of the manager of the higher medical educational institution of I-II level of accreditation is considered in the article. The basic directions on which the organizational cultures' development in general and development of organizational culture of the educational institution the development of organizational culture of the leader in particular have been investigated in the scientific literature.

Key words: organizational culture, management of organizational culture, algorithm.

Дата надходження статті

„18” квітня 2008 р.

УДК 371(477.43/44) „18” (045)

Л.А.ГУЦАЛ,
аспірант
(м.Хмельницький)

ШКІЛЬНА ПРИРОДНИЧА ОСВІТА У НОРМАТИВНИХ ДОКУМЕНТАХ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

В даній статті аналізуються основні документи, що відображають розвиток природничої освіти кінця XIX – початку XX століття та визначаються чинники негативного розвитку цієї освіти.

Ключові слова: циркуляр Міністерства Народної Освіти, природознавство, шкільна реформа 1907 року, гімназія.

Постановка проблеми в загальному вигляді... У другій половині XIX – на початку XX століття вивчення природознавства регламентувалося низкою нормативних документів як загальнопедагогічного, так і предметного характеру. Основні вимоги до вивчення предмета, навчальні плани та програми Міністерства Народної Освіти Російської імперії визначали програмний матеріал, основні підручники, методи викладання тощо.

Вивчення цієї історичної спадщини дозволить нам чіткіше уявити картину викладання природознавства у гімназіях та народних училищах періоду кінця XIX – початку XX століття, визначити основні недоліки та переваги існуючих у той час методик, їх ефективність під час навчання школярів.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... До історичного аналізу питань розвитку української педагогіки звертається все більш і більше науковців. Серед найбільш відомих О.Будник, М.Галузинський, Г.Головко, П.Грабовський, Н.Гупан, М.Свтух, О.Журавльова, О.Любар, М.Стельмахович, С.Стефанік, О.Сухомлинська, І.Шоробура та багато інших.

Серед різноманітних досліджень розвитку шкільної освіти у різних регіонах України є багато робіт з вивчення характеристики освіти на Волині, Київщині і дуже мало робіт існує з дослідження особливостей програмного забезпечення шкільної освіти на Поділлі. Проблеми історичного розвитку освіти на Волині вивчалися такими дослідниками, як М.Горний, В.Рожко, Ю.Толочний та інші, на Київщині – С.Бабишиним, Л.Березовською, І.Довгань, Г.Кільовою та іншими, на Поділлі досліджували О.Комарницький, А.Лисий, В.Прокопчук, І.Сесак та інші.

І тому сьогодні є актуальним зосередження нашої уваги на дослідженні особливостей програмного забезпечення природничої шкільної освіти, основних нормативних документів, що регулювали процес викладання природознавства та супутніх йому предметів у школах та училищах на початку ХХ століття.

Формулювання цілей статті... Метою статті є дослідження впливу циркулярів та програмних документів Міністерства Народної Освіти Російської імперії на розвиток викладання предметів природничого циклу у навчальних закладах у кінці ХІХ – на початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу... Природознавство у навчальних закладах кінця ХІХ – початку ХХ століття займало другорядне місце серед предметів навчального курсу як гімназій, так і інших навчальних закладів. Тривалий час у викладанні природознавства панував описово-систематичний напрям. Один з відомих вчителів-природознавців того часу О.Герд розробив та впровадив систему вивчення природи у школі з урахуванням еволюційного принципу у поєднанні з екологічним. На початку ХХ століття І.Верхратський – засновник українського природознавства – в основу підручника „Ботаніка на низші класи середніх шкіл” (1905) поклав еволюційний принцип. Навчання здійснювалося за дедуктивним принципом. Вивчення матеріалу розпочиналося загальними відомостями про навчальні об’єкти. Наприкінці теми передбачалося узагальнення та систематизація номенклатури, приведення вивченого матеріалу у певну систему. Незважаючи на значний обсяг наукової інформації, зміст підручника був доступним для учнів, інформативний виклад матеріалу супроводжувався завданнями, які сприяли активізації пізнавальної діяльності школярів [1].

Але всі ці надбання були доступні лише учням міністерських навчальних закладів, зокрема гімназій та прогімназій. Що стосується церковно-приходських шкіл та шкіл писемності, то тут картина із методичним забезпеченням була набагато гіршою, школи знаходилися у занедбаному стані та не мали можливостей розвиватися. Провідні педагоги та наглядачі за освітніми закладами кінця ХІХ століття зазначали, що церковно-приходські школи ставали тягарем для священнослужителів та представників Святого Синоду.

„На жаль, – пише О.Косич, голова товариства писемності Південно-Західного краю, – згідно з особливостями наших умов, в нас церковно-приходські школи розвиваються доволі незадовільно. Школи земські поставлені краще, і вони могли б бути ще успішнішими, якби земський бюджет не був би взагалі таким малим” [7, 108].

С.Миропольський, опонуючи О.Косичу, пише: „Саме у Південно-Західному краї церковні школи зберегли безперервно своє існування з 1860-х років... У 1894-1895 навчальному році в Подільській губернії церковно-приходських шкіл було 668, шкіл писемності 737, – разом 1,405 шкіл; у них навчалось 58,143 особи. У Київській губернії церковно-приходських шкіл було 899, шкіл писемності 721, – разом 1,620 шкіл; у них навчалось 79,293 особи. У Волинській губернії церковно-приходських шкіл було 717, шкіл писемності 555, – разом 1,271 школи; у них навчалось 37,458 осіб. Разом у трьох губерніях церковно-приходських шкіл було 2,284, шкіл писемності 2,010, разом 4,294. У всіх школах навчалось 174,894 особи. Недостатня кількість народних шкіл складає явище досить погане, коли школа, окрім загального релігійно-морального виховання народу, покликана ще слугувати злиттю у одну народність всіх різноманітних елементів краю” [7, 110].

Негативним фактором розвитку методики викладання природознавства, як і інших предметів, була низька якість вчительського складу. За звітом попечителя Київського навчального округу за 1893 р. В.Вельямінова-Зернова, лише 0,6% від загальної кількості викладачів народних училищ мали завершену вищу освіту, 49,4% – завершену середню, 13,4% закінчили курс учительської семінарії чи інституту, 23% закінчили нижчі навчальні заклади та склали іспит на право викладання і 13,6% викладачів взагалі не мали права викладати [5, 45].

Як зазначається у звітних документах кінця ХІХ століття, причиною негативної якості викладання та засвоєння знань з природознавства була й відсутність підручників. У всіх народних училищах Південно-Західного краю на 1 січня 1894 р. найкращі бібліотечні фонди мали двокласні міські училища (в середньому по 2357 підручників) а найгірше були забезпечені приходські однокласні училища – по 603 підручники. З навчальних посібників при двокласних міських училищах є в достатній кількості атласи, глобуси, географічні карти, а для ознайомлення учнів із законами та явищами природи влаштовано фізичні кабінети, а також є природничо-історичні атласи, картини, колекції мінералів тощо [5, 47].

Також гальмувало розвиток природознавства як шкільного предмета і погане відвідування учнями занять, що відображається у більшості звітних документів та циркулярах Міністерства Народної Освіти. У міських двокласних та приходських училищах навчальний рік починається 16 серпня і закінчується 10 червня. Учні цих училищ відвідують уроки систематично... У сільських училищах неможливо визначити точно початок навчального року, оскільки це залежить від різного роду причин та умов кожної окремої місцевості. У селах, де сільське господарство обмежується хліборобством, навчальний рік починається раніше, оскільки раніше закінчуються польові роботи; там, де населення займається вирощуванням буряків, навчальний рік починається не раніше жовтня. З боку навчального відомства

приймаються всі міри, щоби навчальний рік починався з 1 вересня і закінчувався не раніше травня [5, 50].

Що стосується вивчення природознавства у гімназіях та прогімназіях, то тут справи були кращі. Предмет був обов'язковим для вивчення. Але також не вистачало фахівців-викладачів. Саме тому предмет цей ставився у програмних документах у старших класах. Так, на природознавство у гімназіях відводилося, згідно з навчальними планами того часу, два уроки в одному із старших класів. Ці уроки рекомендувалося включати у програму VI класу, оскільки програмою у цьому класі передбачалося вивчення меншої кількості предметів, а вважалося, що учні цього класу були готові для того, щоби засвоїти матеріал з природознавства.

Основним завданням курсу було ознайомити учнів з важливими тілами природи та їх взаємовідношеннями. Для раціонального розподілення уроків пропонувалося впроваджувати принцип доступності матеріалу на основі природничо-історичного методу.

Гімназіям пропонувалося розподіляти уроки природознавства за наступним планом:

- 1) Загальний нарис будови земної кулі;
- 2) Зміни у будові земної кори, що викликаються впливом вулканічних явищ, атмосфери, води та органічної природи;
- 3) Короткий огляд важливіших гірських порід, мінералів, їх складових;
- 4) Коротке поняття про будову та життя рослин;
- 5) Нарис класифікації рослин з короткою характеристикою важливіших форм;
- 6) Загальна характеристика класу ссавців тварин, що містить поняття про будову їхнього тіла та відправлення різних органів;
- 7) Загальний порівняльний огляд інших хребтових тварин;
- 8) Поняття про головніших представників інших типів світу тварин;
- 9) Нарис системи фауни.

Таким чином, ми бачимо, що програма з природознавства містила матеріали, поняття сучасних геології, ботаніки, зоології [2, 50; 6, 18-20].

Провідні науковці та педагоги розуміли важливість вивчення природознавства. Вони неодноразово пов'язували останнє із якістю загальної освіти. „Щоби народна школа здійснювала культурний вплив на життя, їй перед усім потрібна більш широка загальноосвітня програма з наочним елементарним вивченням природи, з живим курсом вітчизнознавства та світознавства, з розумовими словесними вправами, завданням яких є не орфографія, а вільне володіння рідною мовою... потрібна також і розумна свобода для вибору змістовних навчальних книг загальноосвітнього характеру і суттєва колекція відповідних наочних посібників” [3, 75]. Пропонувалося збільшити термін навчання у народній школі до трьох – п'яти навчальних років по 20 навчальних тижнів [3, 52].

Як свідчать нормативні та звітні документи початку ХХ століття, учні міських шкіл навчалися шість років. Особливістю навчальних закладів цього типу було те, що кожний вчитель мав право викладати всі предмети окрім Закону Божого. Предметами, що входили у програми міських училищ, були: читання і письмо, російська мова і церковнослов'янське читання з перекладом російською мовою, арифметика, практична геометрія, географія та історія вітчизни з необхідними відомостями із загальної історії та географії, відомості з природничої історії та фізики, креслення і малювання, співи та гімнастика. Особи, які закінчили курс міських училищ, могли поступати без іспитів до першого класу середніх навчальних закладів, тобто до гімназій та реальних училищ.

У багатьох учительських інститутах зовсім не читався курс з методики деяких предметів, наприклад, природознавства, фізики, історії, географії, геометрії. Особливо істотним недоліком спеціальної підготовки є повна відсутність практичних робіт з постановки природознавства, фізики та фізичної географії [3, 80].

Шкільна освіта потребувала негайних реформ. Але здійснити їх вдалося лише після 1907 року, коли було скликано Третю Державну Думу Російської імперії. Основним положенням нового Закону „Про освіту” було введення обов'язкової та безкоштовної початкової освіти для всіх верств населення. Прийнятий Третьою Думою Закон про загальну освіту у 1908 році передбачав наступні положення: 1) початкові училища мають на меті дати учням релігійно-моральне виховання, розвинути у них любов до батьківщини, сприяти їх розумовому розвитку, передати необхідні загальні знання та сприяти їхньому фізичному розвитку; 2) відповідно до державних інтересів початкові училища повинні за організацією та програмою бути прирівняні до релігійних, етнографічних та побутових особливостей місцевого населення; 3) навчання у початкових училищах безкоштовне; 4) до початкових училищ приймаються діти усіх верств населення без різниці у віросповіданні; 5) у початкових училищах викладаються: Закон Божий та читання церковнослов'янською мовою, російська мова, рідна мова, арифметика, чистописання, по можливості співи та фізичні вправи, окрім того можна додавати основи природознавства, відомості з історії та географії, основи суспільствознавства, малювання, основи геометрії, ручну працю для хлопчиків та рукоділля для дівчаток; 6) програми викладання, що встановлюються міністром народної

освіти, розробляються у деталях і порядку, що встановлюються законом, місцевими та суспільними закладами, відповідно до потреби населення та типу школи; термін навчання у школі – 4 роки; тривалість навчального року не менше 160 днів; 7) вчителями початкових училищ можуть бути російські піддані не молодше за 17 років, які мають педагогічну підготовку або ценз не нижче початкового вчителя; 8) на одного вчителя повинно приходитися не більше 60 учнів або три групи; 9) вищі початкові училища є продовженням нормального курсу початкових училищ [3, 92].

Таким чином, реформа російської шкільної освіти, проведена в 1907 році, намагалася наблизити останню до народу, зробити її доступною для найбідніших верств населення. А це, у свою чергу, викликало супротив реакційного дворянства.

Що стосується Подільської губернії, до складу якої входила й частина території сучасної Хмельницької області, то звіти Управи свідчать про стан початкової народної освіти в губернії на межі 1910 року. За даними видання Подільської губернської управи 1910 року у початкових училищах та школах Подільської губернії якісний показник викладацького складу давав наступну картину: вчителів з вищою освітою – 1, з середньою – 383, тих, які закінчили курси учительських семінарій та педагогічні курси – 450, тих, які пройшли випробовування на звання вчителя – 1076, тих, які не мають свідоцтва на звання вчителя – 509; разом – 2333 особи на 2214 початкових училищ та шкіл Подільської губернії [4, 22].

Аналіз документів Міністерства Народної Освіти, Указів Його Імператорської Величності, звітів Південно-Західної крайової, губернських управ свідчить, що природознавство було обов'язковим предметом, що входив у курс гімназій всієї Російської імперії. На цей предмет відводилося по 2 години щотижня. Окремо вивчалася географія (також по 2 години щотижня). Що стосується фізики, то цей предмет вивчався лише у гімназіях, де дозволялося не вивчати грецьку мову. У Південно-Західному генерал-губернаторстві такою гімназією була 2-га Київська, у решті гімназій фізику як окрему дисципліну не вивчали. Слід зауважити, що програма з фізики того часу містила вивчення таких розділів: у шостому класі – попередні поняття (пропедевтика), рух та сили, учіння про вагу, учіння про рідини, учіння про гази, короткий нарис хімічних явищ. Що стосується природознавства, то в основу викладання покладалася дані фізіологічного та біологічного характеру, як найбільш цікавих для учня. Бажаним було поширювати самостійну роботу з підручником і менше уваги приділяти лекційним методам навчання.

Висновки та перспективи подальших розвідок... Таким чином, ми можемо стверджувати, що природознавство хоча й було обов'язковим предметом, проте об'єднувало у собі декілька сучасних предметів, таких як фізика, біологія, ботаніка, зоологія. Кількість годин, що відводилася міністерськими циркулярами на цей предмет, була недостатньою для ґрунтовного вивчення останнього, і вчителі не мали відповідної методичної підготовки. Через ці причини розвиток шкільного природознавства у кінці XIX – на початку XX століття був швидше регресивним, ніж прогресивним.

До перспективних напрямків подальших досліджень ми відносимо вивчення методико-технологічної складової педагогічного процесу з викладання природничих предметів у початкових та середніх навчальних закладах імперської Росії, зокрема Південно-Західного генерал-губернаторства, зазначеного вище періоду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Верхратський І. Ботаніка на низшій класі середніх шкіл. – Львів, 1905. – 326 с.
2. Елисеєв В. Программы и правила всѣхъ классовъ мужскихъ гимназій и прогимназій Министерства Народного Просвѣщенія (Съ послѣдними дополненіями и разъясненіями). Изданіе 9-ое (исправленное и дополненное). – Одесса: Книгоиздательство „Родное слово“, 1912. – 169 с.
3. Народная энциклопедія научныхъ и прикладныхъ знаній. Томъ X. Народное образование в Россіи. – Москва: Типографія Т-ва И.Д.Сытина, 1910. – 352 с.
4. Начальное народное образование въ Подольской губерніи. 1908/9 учебный годъ. – Каменецъ-Подольскъ: Типо-литографія Л.Ландвигера, 1910. – 289 с.
5. Отчетъ попечителя киевскаго учебнаго округа о состояніи частныхъ училищъ за 1893 годъ. – К.: И.Н.Кушнеревъ и Ко, 1894. – С. 44-52.
6. Учебныя планы предметовъ, преподаваемыхъ в мужскихъ гимназіяхъ Министерства Народного Просвѣщенія. (Пересмотрены и утверждены г. Министромъ Народнаго Просвѣщенія, на основаніи § 15 Устава гимназій и прогимназій. – Июнь. – 1877. – С.8-20)
7. Хроника // Образование. Педагогическій и научно-популярный журналъ. – Февраль. – №2. – 1896. – С. 105-111.

Аннотация

Л.А.Гуцал

Школьное естествознавческое образование в нормативных документах конца XIX – начала XX века

В данной статье анализируются основные документы, отображающие развитие естествознания конца XIX – начала XX века и определяются причины негативного развития этой науки как школьного предмета.

Ключевые слова: циркуляр Министерства Народного Просвещения, естествознание, школьная реформа 1907 года, гимназия.

Summary
L.A.Hutsal

School Nature Study Education in the Normative Documents of the End of XIX – Beginning of XX Century

The main documents reflecting the development of nature study in the end of XIX – beginning of XX century are studied in the article. The reasons of the negative development of the study as a school subject are determined.

Key words: Ministry of People's Education instruction, nature study, school reform of 1907, gymnasium.

Дата надходження статті

„17” травня 2008 р.

УДК 378.11 + 37.014.1 (045)

І.М.ДАРМАНСЬКА,
кандидат педагогічних наук, доцент
(м.Хмельницький)

УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ ПРАВОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

В статті розглядається проблема процесу управління правовою підготовкою студентів, які в майбутньому будуть займатися педагогічною діяльністю. Також розкриті взаємозв'язки педагога та студента, які існують між потребами в об'єктивній та суб'єктивній інформації. Описані показники для характеристики ступеня ефективності використаної інформації в управлінні процесом правової підготовки майбутніх учителів.

Ключові слова: майбутні вчителі, використана інформація, правова підготовка, діагностика.

Постановка проблеми в загальному вигляді... Будь-який управлінський процес характеризується тим, що в ході його здійснення проходить збір, передача і обробка інформації, яка слугує вихідною базою для підготовки організаційно-педагогічних та методичних рішень. Управлінський процес одночасно виступає і як інформаційний. Основні завдання інформаційного забезпечення системи управління навчально-виховною роботою зводяться до:

- своєчасного і повного отримання та оновлення необхідних даних;
- систематизації і групування даних з метою підготовки їх до використання суб'єктом управління (в нашому випадку викладача основ права);
- оперативного доведення до керуючого об'єкта (процесу правової підготовки майбутнього вчителя) прийнятих суб'єктом рішень.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми... Проблемами правової проблематики займались В.І.Андрейцев, В.І.Бобир, В.Ф.Годованець, А.М.Колодій, В.В.Копейчиков, М.М.Настюк, О.Ф.Скакун, Ю.А.Хоптяр; питаннями у галузі правової освіти та виховання студентської молоді – А.В.Булгакова, В.В.Головченко, Г.П.Давидов, Г.О.Полозова, Н.А.Ткачова, М.М.Фіцула, а проблемами педагогічної освіти – Л.П.Вовк, А.М.Москаленко, Н.Г.Ничкало, О.Я.Савченко, С.О.Сисоева та ін.

Формулювання цілей статті... Метою статті є дослідження процесу управління правовою підготовкою майбутніх учителів, визначення його складових чинників, а також факторів впливу на його зміст.

Виклад основного матеріалу... Якісне управління навчально-виховним процесом здійснюється лише тоді, коли між суб'єктом і об'єктом управління існує безпосередній зв'язок (Див. рис. 1.).

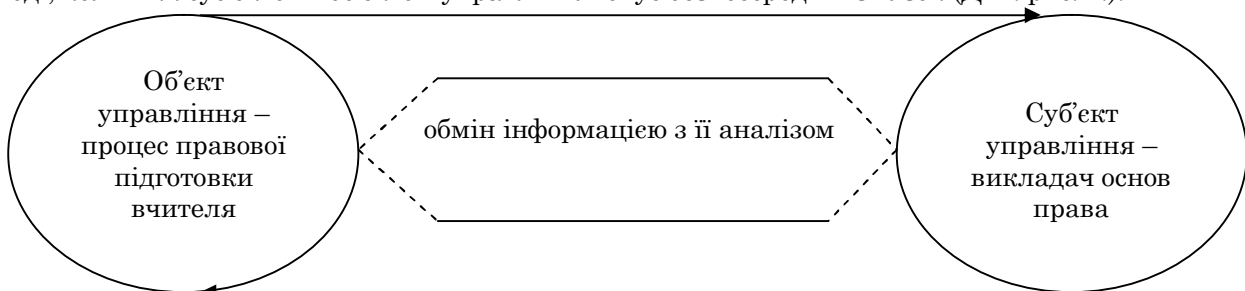

Рис. 1. Інформаційний зв'язок між об'єктом і суб'єктом управління процесом правової підготовки майбутніх учителів